

Інна Савинська (Київ)

ДОСВІД ВЧИНКУ ОСОБИ В ТЕОРІЇ КАРОЛЯ ВОЙТИЛИ

Inna Savynska (Kyiv)

The experience of the personality act according to Karol Wojtyla's theory

This article contains the interpretation of Karol Wojtyla's report entitled "The Personality Structure of Self-Determination" and the basic aspects of Wojtyla's personality act theory. The topic of personal self-determination is central for contemporary Thomistic philosophical anthropology. The development of this topic by Karol Wojtyla includes realistic phenomenological notion of experience and classical Thomistic principles of act and potency. The philosophical analysis of experience of the effectiveness of personality emphasizes multidimensional orientation of the article. Consideration of personality's self-determination brings axiological, ethical and theological aspects to philosophical anthropology.

Якщо розглядати історію європейської філософії як зміну теорій досвіду, то концепція особи Кароля Юзефа Войтили є однією з сучасних версій теорії досвіду особового вчинку. «Філософія вчинку» Кароля Войтили є відомою в Польщі, Німеччині, Франції, Італії, однак, малознана в українському гуманітарному просторі. Здебільшого відомо, що ця праця належить до персоналістичної традиції й концентрується навколо «таємниці й величі людини». Однак, такі характеристики не вичерпують змісту та глибини філософської теорії Кароля Войтили, яка займає чільне місце поряд із антропологічною концепцією Макса Шелера, феноменологією Романа Інгардена та етикою Імануеля Канта.

Можна сказати, що філософія майбутнього папи Іоанна Павла II утворює синтез антропології, феноменології та етики. Здобутки цих дисциплін переосмислені ним задля побудови своєї власної теорії особи. Його перші

© Інна Савинська, 2010

розвідки з даної теми розпочинаються у сфері етики написанням докторської дисертації, яка присвячена «можливості обґрунтування християнської етики за допомогою аксіології Макса Шелера». Надалі, вже викладаючи етику в Люблінському університеті, Кароль Войтила створює цикл лекцій на тему «Akt i przeżycie etyczne» («Акт і етичне пережиття» у І. Канта та Шелера) та пише низку статей, присвячених метафізичним і феноменологічним підвалинам моралі. Ці дослідження знаходять своє довершення у працях «Zagadnienie podmiotu moralności» («Дослідження суб'єкту моральності»), «Miłość i odpowiedzialność» («Любов та відповідальність»), «Osoba i czyn» («Особа та вчинок») та ін. Книга «Особа та вчинок» – головний доробок кардинала Войтили. Працюючи над змістом цієї книги він одночасно брав участь у засіданні II Ватиканського собору Католицької церкви. Одним з основних документів прийнятих Собором є Пастирська конституція «Радість і надія». Центральне місце в ній посідає становище людини в сучасному світі. Це засвідчує широкий (як філософський, так і церковний, навіть – загально-гуманітарний) контекст теорії людини у Кароля Войтили.

Праця Кароля Войтили «Особа та вчинок» і спричинена нею дискусія у філософському осередку Люблінської школи

Вище названі книги вийшли друком польською мовою у видавництві KUL Люблінського Католицького університету, в якому свого часу викладав Кароль Войтила. В цьому університеті вже понад півстоліття існує інтелектуальний осередок, до якого належав і майбутній папа Іоанн Павло II. Йдеться про Люблінську філософську школу, відому далеко за межами Польщі своїми дослідженнями з метафізики, етики, антропології та теорії пізнання.

Після оприлюднення головної антропологічної праці Кароля Войтили «Osoba i czyn» (для українського читача доступним є російський переклад «Личность и поступок»), відбулося жваве обговорення основних її ідей в середовищі польських філософів. Загалом, дискусія концентрувалась навколо трьох найголовніших питань: 1) Чи є праця «Особа та вчинок» філософською? 2) Якою мірою представлена в праці концепція особи відповідає дійсності? 3) Чи може дана концепція особи бути основою для подальших антропологічних досліджень?

Якщо звернутися до окремих виступів учасників дискусії, зокрема, проф. Каліновського та кс. Яворського, то вони свого часу звернули увагу на використання автором «Особа та вчинку» реалістичної філософської методології, що потребує деякого вдосконалення, аби мати змогу перетворити томістичну теорію людини на філософську дисципліну. Також цікавою є позиція док. П. Пултавської, яка після оприлюднення праці Войтили видала монографію, присвячену зв'язку томістичної теорії особи з її власним психотерапевтичним методом. А саме: з концепцією самоволодіння, яку

розробив автор «Особи та вчинку». Метод психотерапії, на думку авторки, може спиратися на концепцію особи, яку запропонував Войтила, адже вона адекватна дійсності. Детальніше ознайомитися з усіма питаннями, порушеними під час дискусії, можна завдяки статті «*Slowo końcowe [po dyskusji nad Osobą i czynem]*» («Завершальне слово до дискусії з приводу Особи та вчинку») [див. Wojtyła, 1973–1974]. Іншим підсумком дискусії стала низка статей автора книги, в яких він надає стислий виклад власної концепції з огляду на висловлені зауваги.

Зв'язок концепції Кароля Войтили з реалістичною феноменологією

Книга «Особа та вчинок» суттєво пов'язана з працею Романа Інгардена «Книжечка про людину» («Książeczka o człowieku»). Войтила посилався у своїх текстах на основні антропологічні ідеї Інгардена. Зі змістом цієї книги він безпосередньо познайомився завдяки самому авторові. Однак у своїй праці Войтила, головним чином, використовує не стільки погляди Інгардена, скільки феноменологічні принципи концепції Макса Шелера. Проте, феноменологія його цікавить тільки як помічниця в побудові власної філософської праці. Зокрема, у своїй докторській роботі Войтила відповідає на питання «чи може аксіологічна система Макса Шелера стати основою для християнської етики?». По-перше, феноменологія *не може стати підґрунтям* християнської етики, оскільки її методологія не виходить поза межі безпосереднього досвіду і не може застосовуватись до пізнання надприродного. По-друге, феноменологічний метод може бути застосований *як допоміжний* при формулюванні тез християнської етики, оскільки він спирається на досвід. Шелер обстоював реалістичну пізнавальну позицію, що людські знання, і й етика особливо, мають спиратися на досвід (досвідні факти). Досвід для Шелера – це безпосередній контакт з дійсним предметом пізнання. Наведені дві позиції можна доповнити третім зауваженням. Войтила не використовує феноменологію як основу для своєї теорії особи, оскільки це б суперечило основному принципу «безпередумовності» феноменології, висунутому Едмундом Гусерлем («Логічні дослідження. Т. II: Дослідження з феноменології та теорії пізнання»; § 7 «Принцип безпередумовності теоретично-пізнавальних досліджень»). Йдеться про неприйняття будь-яких теорій чи засновків у науковому дослідженні. Щодо дослідження Войтили, то воно є спробою поєднання на основі томізму сучасної метафізичної антропологічної теорії з *феноменологічним тлумаченням досвіду*.

У своїх працях Войтила використовує поняття досвіду у значенні феноменологічного *безпосереднього досвіду*. Для феноменологів безпосереднім досвідом є такий пізнавальний акт, в якому предмет сам себе являє (Гусерль позначає таку даність як «тілесна самоданість», *lebhaft selbstgegeben*). У безпосередньому контакті з предметом пізнання (різними фактами) знаходяться чуття і розумові здатності. Розумова здатність включена до

самого досвіду. Завдяки їй встановлюється контакт з предметом. Тобто розум людини не конструє предмет з даних відчуттів, а вже на початку самого процесу пізнання постає у ролі розуміння, яке становить безпосередній досвід. Автор тлумачить процес пізнання в межах феноменології, яку суттєво відрізняє від феноменалізму, зокрема кантівського: «Феноменалістична позиція, яку сформував Гусерль, дещо опозиційна до поглядів Канта. Слід відрізнити феноменологію від Кантового феноменалізму. Кант стверджував, що предметний зміст нашого пізнання становлять самі феномени (пол. *zjawiska*), які жодним чином не відкривають доступ до сутності речі. Сутність речі не розкривається у феноменах, бо вони одиничні й змінні, а сутність має бути загальною і незмінною. Через це феноменалістична предметна дійсність не виявляє нашому пізнанню форм предметів, вони походять від суб'єкта, від його чуттів та теоретичного або практичного розуму. Такий погляд, така сукупність теоретично-пізнавальних положень називається феноменалізмом» [Wojtyła, 2006: s. 23]. Тобто, слідуючи феноменологічній концепції досвіду Войтила зазначає, що наш досвід або процес пізнання безпосередньо знаходить у феноменальному світі готові форми речей, які не творяться, а виявляються за участі розумової здатності суб'єкта. Досвід надає не хаотичні дані чуттів, які обробляє розум завдяки апіорним формам чуттєвості, а готові форми речей. Себто, феномени самі відкривають сутність речі. Ця сутність безпосередньо нам являється у феноменологічному пізнанні, яке не містить жодних проміжних актів абстракції. Воно полягає у безпосередньому акті сутнісного убачання, яке феноменологи визначають як *Wesensschau* (нім.). В цьому акті пізнання, чуттєва та розумова сфери скеровуються до змісту предмету, який виявляє свою сутність. Таке «скерування» до змісту предмета називається інтенційністю. Поняття інтенційності, яке обстоє автор статті, має свою передісторію у Аристотеля, Томи Аквінського, Франца Brentano та Едмунда Гусерля. Зокрема, Аквінат розрізняв два види інтенційності: пізнання та прагнення. У випадку пізнання інтенційність як пережиття спрямованості, забезпечує «перенесення» предмета пізнання у суб'єкт. Тобто, предмет інтенційно перебуває у суб'єкті. У разі прагнення, предмет «поглинає» суб'єкт, що здійснив «вихід до нього» й існує в ньому інтенційно. Подібне розуміння зустрічаємо й у Франца Brentano (на нього, як і на Аквіната, вплинула філософія Аристотеля), який встановив, що будь-який психічний акт скерований до якогось предмета. І таку скерованість він назвав інтенційною (від *intendere* – лат.). Себто, психічний акт встановлює інтенційний зв'язок з предметом, в якому суб'єктне Я «виходить» за межі свідомості й стає трансцендентним стосовно неї. Таке тлумачення інтенційності знаходимо й у Войтили, який виробив його під впливом Гусерля і Шелера. Згідно з Войтилою, продовжувачем цієї традиції, суб'єкт здійснює «вихід» до предмета свого прагнення, долає власні межі й «занурюється» у предмет. Отже, саме такий «вихід» до предмета-цінності автор і називає «горизонта-

льною трансценденцією» або можливістю особи долати себе. Однак автор не обмежується тільки цим видом трансценденції. Войтила у своїй теорії особи звертає увагу на «вертикальну трансценденцію», що позначає самовизначення особи через вольовий вчинок і її свободу в дії. Тобто, самовизначення включене у процес вчинку особи і становить його головний аспект.

Тлумачення основних понять теорії особової структури самовизначення

1. Запропонований вище переклад статті «Osobowa struktura samostanowienia» належить до циклу люблінських дискусій, що розгорнулися навколо розуміння досвіду вчинку особи та основоположної для автора феноменологічної методології. В здійсненому перекладі термін «*osoba*» перекладається як «особа» або «персона», що відрізняється від польського «*osobowość*» – особистість; «*samostanowienie*» перекладено як самовизначення, відповідно, автор статті має на меті розкрити процес визначення особою самої себе.

2. Головним поняттям, яке пояснює процес особового самовизначення, є поняття «людської дії» (лат. *actus humanus*; пол. *działania*). Дія – це очевидний факт досвіду. Поняття «*actus*» (від лат. дієсл. *agere*, пол. *działać* – діяти, чинити) вказує на процес виведення зі стану можливості, тобто невизначеності. Людині властива дія, і під час її звершення (актуалізації) вона самовизначається як суб'єкт власної дії. Однак, автор відрізняє просту дієвість суб'єкта (лат. *actus humanus*) від вчинку як осмисленого факту дії особи (лат. *actus personae*/ пол. *czyn osoby* – акт, чинення особи). Таке сенсове уточнення необхідне, щоб підкреслити вольовий складник вчинку. В схоластичній традиції прикметник *voluntarius* (лат.) – вольовий, приховує в собі не тільки аспект свободи, але й структуру свідомості, розумності. Тобто, вчинок здійснюється особою й набагато складніший від простої дії. Він є актом волі, а отже розумним і усвідомленим. Войтила у своїх дослідженнях апелює не тільки до томізму, але й звертається до набутків тогочасних психологів, які займалися вивченням волі, а саме до:

Нарциса Каспара Аха – німецького психолога, представника Вюрцбурзької школи і послідовника Освальда Кюльпе, який займався проблемою волі.

Едуарда Альберта Мішота – бельгійського психолога, який розвивав положення Вюрцбурзької школи й спеціалізувався на психології відчуттів та сприйняття; він також був колегою Освальда Кюльпе.

кс. Мечислава Дибовського – священика, психолога, послідовника Аха і Мішота, що аналізував процеси волі й склав власну класифікацію темпераментів.

Таке масштабне дослідження з посиланням на психологію, філософську антропологію та онтологію надало змогу Войтилі дійти висновку про складність вольового вчинку особи. Людина не просто діє, вона вчиняє

завдяки своїй свободі волі й самовизначається як особа. Вчинок – це вказівка на динамізм, властивий людині як особі.

3. «Динамізм» (*dynamizm* – пол.) людського буття (*dynamis* – лат.) пов'язаний з латинськими принципами «*agere-pati*». «*Agere*» виражає дію, власне динаміку, а «*pati*» вказує на пасивність, бездіяльність, яка може бути актуалізованою. Динамічна активність і динамічна пасивність (*potentia-actus*) буття становить підґрунтя динамізму людини. Динамізм людини – це дві суттєві структури «людина діє» і «щось діє в людині», які розрізнені завдяки досвіду вчинку. «Властивий людині динамізм у традиційній концепції особи і вчинку розуміється через аналогію до розуміння будь-якого буття» [Wojtyła, 2000a: s. 113]. Використовуючи аналогію (як метод і буттєву властивість) можна визначити дію людини як актуалізацію потенції, можливостей. Тобто, актуалізацію і взаємопроникнення потенції і акту, які розкриваються у взаємодії структур «людина діє» і «щось діє в людині». В обох випадках проявляється динамічна єдність потенції і акту. Розрізнення між «дією людини» (*to co człowiek działa* – пол.) і «тим, що діється в людині» (*to co w człowieku się dzieje* – пол.) подібне до визначень динамічної активності і динамічної пасивності. Тобто, «дія людини» супроводжується сприйняттям себе як активного суб'єкта дії. В обох структурах людина постає суб'єктом, але таким, що має різні характеристики. У відношенні «дія людини» особове Я призводить людську суб'єктність до дії (активний суб'єкт), а у разі «дії в людині» активність набувається з іншої причини (пасивний суб'єкт). До «дії в людині» може призвести простий акт прагнення, спрямований на предмет.

4. Польський вираз «sprawczość osobowego „ja”» перекладено як «принцип дієвості Я або особи». Йдеться про особу, що постає автором стосовно своєї дії. Тобто, особа **спричиняє** свою власну дію, є її винуватицею. Разом з тим, особа переживає власну дію.

5. «Пережиття дії» (пол. *przeżycie*) – це важливе поняття у теорії особи Войтили, запозичене ним від реалістичної феноменологічної концепції. Завдяки йому автор розкриває досвід людини. Пережиття – це пізнання та усвідомлення себе в безпосередньому досвіді. Людина переживає свій власний досвід дії і одночасно переживає себе в цій дії як таку, що її спричинила. Себто, людина визначається у власному пережитті як суб'єкт дії. Пережиття відкриває структуру самовизначення, у якій людина усвідомлює свою суб'єктність завдяки двом здатностям: самоволодінню та самопануванню.

6. Польський варіант «samo-posiadanie» і «samo-panowanie» перекладений як «самоволодіння» і «самопанування». Ці здатності особи проявляються у самовизначенні під час пережиття акту вчинку. «В понятті самоволодіння особа виражена як така, що через себе сама собою володіє. Подібним чином і в понятті самопанування особа виражена як така, що сама для

себе панує і собі підпорядкована» [Wojtyła, 2000a: s. 230]. Основна функція цих здатностей полягає у впорядкуванні процесу самосповнення.

7. Польський вираз «*spełnić się*» (від «*pełnia*» – повнота) перекладений як «сповнення себе», «здійснення себе». У процесі самовизначення людини як особи відкривається її онтологічна структура, утворена вольовими здатностями самоволодіння та самопанування. Ця структура реалізується й стає активною через вчинок. В особовому вчинку дана структура сповнюється, виходить зі стану «можливості бути повною». Таким чином, особа здійснює саму себе. У процесі самовизначення через вчинок особа відкриває свою власну онтологічну структуру і одночасно здійснює себе (сповнює). Це є здобуттям себе на онтологічному рівні. Водночас автор виокремлює аксіологічний рівень, пов'язаний з мораллю. В дослідженні Войтили, особове здійснення в онтологічному сенсі відбувається тоді, коли людина здійснює вчинок. Натомість, здійснення особи в аксіологічному значенні відбувається тоді, коли вона актуалізує морально добрий вчинок. Тобто такий вчинок, який відповідає пізнаній правді про добро. Автор підкреслює, що особа може здійснити себе онтологічно, але не сповнитись аксіологічно, якщо чинить зло. Себто, не будь-який вчинок становить аксіологічну самореалізацію особи, а тільки морально добрий. Оскільки, за томістичною філософією Войтили, реалізуватися може тільки добро. Зло – це відсутність втілення самого себе. Аксіологія проявляється не через сам вчинок, а через моральне добро даного вчинку. Тобто, через моральний зміст вчинку. Добро і зло існує у вчинку людини. Завдяки морально доброму або злому людина як особа сама стає доброю або злою. Тому в своїх етичних теоріях як Аристотель (зокрема – у «Нікомаховій етиці»), так і Тома Аквінський («Сума теології» частина II – «*Summa moralis*») вельми ретельно досліджують людину та її вчинок.

8. Людина самостійно визначає себе і завдяки цьому має можливість *сповнитись* (здійснитись) як особа через структуру самоволодіння та самопанування. Ця структура становить необхідну умову для здійснення «самодарування» (теологічний аспект). Тільки особа, яка опанувала свою вольову структуру може «принести себе в дар». Поняття «принесення себе в дар» або «самодарування» («*dar z siebie samego*» – пол.) передає зв'язок філософії Войтили з християнською етикою. Таким чином, формуються філософські підстави для християнської етики. Войтила стверджує, що єдиною силою завдяки якій особа осягає власне аксіологічне сповнення є любов (*miłość* – пол.). Християнська етика – це етика любові до Бога та ближнього. Автор концепції акцентує на тому, що людина здатна саме до євангелічного розуміння любові, яке не дозволяє ставитись до особи як до предмету. Цей принцип розповсюджується на всіх людей і становить філософсько-теологічне тлумачення людського вчинку.

Необхідне опанування самого себе і полягає в тому, щоб мати змогу вчинити добро, а не зло. Дарування себе задля добра іншої людини є проявом

доброто вчинку. Це виповнення заповіді любові. Тобто, через «самодарування» особа сповна проявляє і здобуває себе, набуває власної духовної повноти й чинить добро стосовно іншої людини. Детальніше про любов як «принесення себе в дар» можна прочитати в роботі Войтили «Любов та відповідальність» [Wojtyła, 1986: s. 67–127].

9. Отже, Войтила розглядає людину як вольову особу, що чинить і завдяки безпосередньому досвіду свого вчинку виявляє й усвідомлює власну онтологічну структуру. Побудова такої теорії особи відбувається на основі поєднання філософії свідомості та філософії буття. Концепція Войтили покликана довести можливість такої єдності, виходячи з факту людської дії. Вихідною позицією дослідження є дія людини. Саме тому варто вказати на ще один аспект дії, а саме на спільну дію з іншими, що розглядається в контексті *інтерсуб'єктивності* (*intersubiektywność* – пол.). В своєму дослідженні автор статті використовує Гусерлеве тлумачення цього поняття. У «V-й Картезіанській медитації» Гусерль визначає пізнавальну функцію інтерсуб'єктивності (*Intersubjektivität* – нім.) як формування у свідомості завдяки досвіду чужого певної інтермонадологічної спільності (*intermonadologische Gemeinschaft* – нім.). Тобто, йдеться про формування спільних основ досвіду, певної міжсуб'єктної природи, що дозволяє пізнавати факт «дії разом з іншими». Войтила використовує термін інтерсуб'єктивність у синонімічному відношенні до поняття «*участь*» (*uczestnictwo* – пол.). Теорію участі автор окреслює у третій частині своєї праці «Особа та вчинок».

* * *

Хоча, філософські праці Карола Войтили й були перекладені багатьма європейськими мовами, проте їхні ідеї не знайшли належного продовження. Можливо, це відбулося через складність філософської термінології автора. Адже він дуже часто вдається до новотворів, уживає мову схоластичної філософії, в якій слова пов'язані спільнокореневістю. Для такої «живої» мови дуже важко знайти адекватні відповідники при перекладі. З урахуванням поняттєвої проблематики, український переклад є спробою не тільки передати основні положення структури самовизначення особи, але й також зацікавити концепцією Карола Войтили. Ми сподіваємося, що сучасні україномовні перетлумачення праць та статей цього мислителя популяризуватимуть запропонований ним варіант томістичної філософської антропології і стануть поштовхом для подальшої рефлексії щодо його ідей у нашій філософській спільноті.

ЛІТЕРАТУРА

Арістотель Нікомахова етика / *Αριστοτέλους. Ηθικά Νικομάχεια*. – К.: Аквілон-Плюс. – 2002. – 480 с.

- Компендіум соціальної доктрини Церкви. – К.: Кайрос. – 2008. – С. 38–42.
- Husserl E.* Logische Untersuchungen : Theil 2, Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis. – Halle: Max Niemeyer. – 1901. – XVI + 718 S.
- Husserl E.* Cartesianische Meditationen / Hrsg. v. Elisabeth Ströker. – Hamburg: F. Meiner. – 1977. – XXXIV + 172 S.
- Ingarden R.* Książeczka o człowieku. – Kraków: Wydawn. Literackie. – 1972. – 189 s.
- Wojtyła K.* Słowo końcowe [po dyskusji nad książką *Osoba i czyn*] // *Analecta Cracoviensia.* – 1973–1974. – R. 5/6. – S. 243–263.
- Wojtyła K.* Miłość i odpowiedzialność. – Lublin: KUL. – 1986. – S. 67–127.
- Wojtyła K.* Osoba i czyn // *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne.* – Lublin: KUL. – 2000a. – S. 43–344.
- Wojtyła K.* Osobowa struktura samostanowienia // *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne.* Lublin: KUL. – 2000b. – S. 422–432.
- Wojtyła K.* Słowo końcowe po dyskusji nad *Osobą i czynem* // *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne.* – Lublin: KUL. – 2000c. – S. 347–369.
- Wojtyła K.* Akt i przeżycie etyczne // *Wykłady lubelskie.* – Lublin: KUL. – 2006. – S. 19–75.

Inna Savynska, Applicant for PhD in philosophy at the Department of Philosophy in Taras Shevchenko National University of Kyiv

Інна Савинська, аспірантка кафедри філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
